Emro Science and Education
Open-access scientific journal
Journal homepage: https://journal.emro.uz

OPEN ACCESS

CONFERENCE PAPER OPEN ACCESS

Vol. 1 No. 1 (2023) · "Axborot oqimlari va intellektual tizimlarning ijtimoiy, iqtisodiy va texnik-texnologik tarmoqlardagi o'rni" mavzus...

materiallar to'plami

FALASAFA FANINI O'QITISHDA SUN'IY INTELEKTNING EVRISTIK TAMOYILLARI

Samatov Dilshodbek Toxirjonovich
Andijon davlat pedagogika instituti "Ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda tobora jaddal suratlar bilan rivojlanib borayotgan sun'iy intelektning falsafa fanini o'qitishdagi ahamiyati hamda jamiyat va fan texnika taraqqiyotida falsafaning o'rni. Shu bilan bir qatorda mavjud zamonaviy sivilizatsiya turlarini belgilagan o'tgan asrlar, jumladan XX asr paradigmalari kelajagimiz uchun qadriy yo'nalishlar. Bashariyat oldida turgan bugungi masalalar ijtimoiy hayotning barcha tomonlariga va uning mavjudligi asoslarining o'ziga ham daxldorligi. Mazkur yangi paradigmalarning shakllanishida esa falsafaning tutgan o'rni ilmiy taxlil qilingan.

Kalit so'zlar: sun'iy intelekt, kiberpedagogika, falsafa, ta'lim, fan-texnika, jamiyat, ijtimoiy hayot, zamonaviy metodika, germenevtika.

Fan va texnika taraqqiyotining tadrijiy rivojlaninishi bu fan bilan texnikaning o'zaro bog'liq, yagona, ilgarilab boruvchi taraqqiyotning ijtimoiy asosi hisoblanadi. Dastlab fan rivoji bilan texnika taraqqiyoti o'rtasidagi yaqinlashuv XVI - XVIII - asrlarda manufaktura ishlab chiqarishi bilan bog'liq holda sodir bo'ldi. Bungacha moddiy ishlab chiqarish empirik tajribalar, hunarmandlik asosida shakllangan [1].

Sun'iy intellekt bu informatikaning alohida sohasi bo'lib, odatda inson ongi bilan bog'liq imkoniyatlar ya'ni tilni tushunish, o'rgatish, muhokama qilish, masalani echish, tarjima va shu kabi imkoniyatlarga ega kompyuter tizimlarini yaratish bilan shug'ullanadi. Olimlar sun'iy intellekt bilan tajriba o'tkazishga ishtiyoq bilan qarashsada, ko'p odamlar bu hodisadan ehtiyot bo'lishadi. Hatto Tesla rahbari Ilon Mask ham buni insoniyat uchun "asosiy tahdid" va urush va ishsizlikning mumkin manbasi [2] deb atagan. Bu o'rinda sun'iy aql bilan bog'liq sakkizta qiziqarli faktlarni ko'rib chiqish lozim.

Birinchi fakt – sun'iy intelekt xizmatining beminnatligi va vaqt meyorlarining cheklanmaganligi. Ikkinchi fakt – sun'iy intelekt buzilishlarga moslasha oladi. Amerikalik olimlar sun'iy intellekt bilan jihozlangan robot bilan tajriba o'tkazishdi. U jiddiy zarar ko'rgan taqdirda ham ishlashda davom etishini aniqladilar. Tajriba davomida "jarohat olgan" robot kamida oltita turli xil jarohatlarga, shu jumladan ikkita pastki oyoq-qo'llarining to'liq yo'qolishiga moslasha oldi va robotning "qo'li" kamida 14 turdagi jarohatlarga, shu jumladan uning ikkita dvigatelining ishdan chiqishiga moslasha oldi. Uchinchi fakt – sun'iy intelekt yaratuvchilarining e'tiqodi va stereotiplarini meros qilib oladi. Sun'iy miya o'z xulosalarini dastlab unga kiritilgan ma'lumotlar asosida chiqaradi, shuning uchun u irqiy va jinsi xurofotlari bilan ajralib turadi. To'rtinchi fakt – sun'iy intellekt savollarga javob berishi mumkin. Bugungi kungacha eng kuchli sun'iy intellekt bilan ishlaydigan matn ishlab chiqaruvchisi – Open AI-dan GPT butun xatboshilarini yozishi mumkin va xatolarga yo'l qo'ymaydi. Shu bilan birga, tizim umumiy bilimlarga tegishli bo'lsa, savollarga to'g'ri javob beradi. Beshinchi fakt – sun'iy intelekt inson qila oladigan hamma narsani o'rganishga qodir. Tadqiqotchilar sun'iy intellekt 2060 yilga kelib insonning deyarli barcha vazifalarini mustaqil ravishda bajara olishiga umid

Published: 10.11.2023

Cite this article: Samatov Dilshodbek Toxirjonovich (2023). Falasafa fanini o'qitishda sun'iy intelektning evristik tamoyillari. Emro Science and Education, 1(1). https://journal.emro.uz/public/maqola/504

© 2023 The Author(s). Published by Emro Science and Education. This is an open access article.

qilishmoqda [3]. Oltinchi fakt - sun’iy intellektga ega robotlar allaqachon diktor bo‘lib ishlaydi, kosmosga uchadi, kemalarni patrul qiladi va futbol o‘ynaydi. Xitoyning Sinxua davlat axborot agentligida robotlashtirilgan diktor yangiliklarni o‘qiydi. Yettinchi fakt – sun’iy intelekt koronavirus va boshqa yuqumli kasalliklar bilan kurashishda yordam beradi. Dunyo bo‘ylab sun’iy intellektga asoslangan tizimlar yuqtirgan odamlarni kuzatishda, virus haqida ma’lumot to‘plashda va vaksinani qidirishda yordam beradi. Sakkizinchi fakt – sun’iy intellekt sayyorani tejash va odamlarni oziq-ovqat bilan ta’minlashdir.

Falsafa fanida sun’iy intellekt faol tadqiqot sohasiga aylanib bormoqda. Faylasuflar va olimlar sun’iy intelektni rivojlanishi bilan bog‘liq axloqiy, ijtimoiy va metafizik masalalarga tobora ko‘proq e’tibor qaratmoqdalar. Sun’iy intelekt bilan bog‘liq asosiy falsafiy muammolardan biri bu uning ongi va o‘zini o‘zi anglashi masalasidir. Sun’iy intelekt ong va his-tuyg‘ularga ega bo‘lishi mumkinmi yoki ular faqat inson tajribasi bilan cheklanganmi? Sun’iy intellektni ishlab chiqish va undan foydalanishga qanday axloqiy tamoyillar rahbarlik qilishi kerak? Mana bu savollar global axborot texnologiyalari rivojlangan bir davrda asosiy muammo bo‘lib turibdi.

Yana bir falsafiy muammo bu sun’iy intelektda iroda erkinligi masalasi. Agar sun’iy intelekt qaror qabul qila olsa va avtonom harakat qila olsa, bu harakatlar qanchalik erkin va mas’uliyatli? Agar sun’iy intelekt xato qilsa yoki noto‘g‘ri harakat qilsa, qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin? Shuningdek, suniy intelekt rivojlanishining ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlari to‘g‘risida falsafiy savollar mavjud. Agar sun’iy intelekt ko‘plab ish joylarini almashtirsa, qanday ijtimoiy o‘zgarishlar bo‘ladi? Resurslarni taqsimlash va iqtisodiy adolat uchun qanday oqibatlar bo‘ladi? Mazkur savollarga xozirga qadar xech kim aniq bir javob bera olmayabdi.

Umuman olganda, sun’iy intellektdagi falsafa ushbu texnologiyaning rivojlanishini tushunish va shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. U bizga muhim savollarni berishga va sun’iy intellektni yaratish va undan foydalanishga rahbarlik qilishi kerak bo‘lgan axloqiy tamoyillarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Sun’iy intellektda falsafaning o‘rni a’loxida va muximdir. Sun’iy intellekt insonning aql va fikr hujjatlarini istiqbolli holda taxlil qiladi. Falsafa esa, insonning mantiqiy, fikriy va ilmiy masalalarni taqqoslash, tahlil qilish, ta’riflash va o‘rganish bilan shugullanadi. Falsafa inson muammolarni yoritish, muammolarga yoritilgan javoblarni topish va olib borish, o‘zining hayot, dunyoviy va diniy savoblariga ishonch qiladi. Falsafa insonning muammolarni targ‘ib qilishda o‘zining fikriy va mantiqiy hujjatlariga asoslanadi.

Ammo, aslida, fan falsafani olib borayotgan yo‘nalish hech qanday holatda fizika, determinizm, ateizm va nigilizm faqat bir tomonlama emas. O‘n oltinchi asrdan beri ko‘plab faylasuflar va olimlar matematik, fizik va faylasuf Rene Dekartning ong tanadan yoki tananing biron bir qismidan, xususan, miyadan ajralib turishi haqidagi dalillarini ma’qullashdi [6]. Dekartning izdoshlari hech qachon ong miyasiz mavjud bo‘lishi mumkinligi haqida bahslashmagan, chunki inson hayoti kislorodsiz mavjud bo‘lishi mumkin. Ammo ular hayot shunchaki kislorod mavjudligidan iborat bo‘lmagani kabi ong ham miyaga o‘xshamaydi, deb hisoblashgan. Aql alohida va aniq substansiya, jismoniy bo‘lmagan va shuning uchun fizika fani ochib bera oladigan qonunlarga bo‘ysunmaydi.

Agar ong haqiqatan ham jismoniy narsa bo‘lmasa, bu odamlar va inson harakatlarini fan tomonidan ochilgan tabiiy qonunlarga bo‘ysunishdan yoki hatto ilmiy tadqiqotning o‘zidan ozod qilishi mumkin. Ma’lum bo‘lishicha, odamlar va inson xatti-harakatlari tabiatshunoslikka xos bo‘lgan usullardan butunlay boshqacha usullar bilan tushunilishi kerak. Yoki insoniy ishlarni umuman tushunib bo‘lmaydi.

Aqlning jismoniy emasligi va tabiiy fanlar uchun imkoni yo‘qligi haqidagi bu qarashni qo‘rquv bilan kutib olish va qorong‘ulik sifatida qoralash va intellektual taraqqiyotga to‘sqinlik qilish mumkin. Ammo uni nomlash Dekart va boshqalarning uning nomidan ilgari surgan dalillarni inkor eta olmaydi. Tabiat fanlari metodlari va nazariyalaridan ilhomlangan ijtimoiy fanlarning umumiy zaifligi Dekartning dalillarini rad etuvchilarga biroz to‘xtab qolishi kerak [7]. Ijtimoiy fanda tabiatshunoslikda bizda mavjud bo‘lgan bashoratli aniqlik va tushuntirish kuchiga yagona to‘siq inson xatti-harakati va uning sabablarining yanada murakkabligi bo‘lishi mumkinmi? Bu savolga ijobiy javob beradiganlar orasida psixologlar va boshqalar aqlni kompyuterning liniyalari bo‘ylab jismoniy qurilma sifatida tushunishga intilganlar. Axir, miyaning neyron arxitekturasi kompyuterga o‘xshash muhim jihatlarga ega. U tarmoq tugunlarini “yoqilgan” yoki “o‘chirilgan” holatga o‘tkazadigan elektr signallari orqali ishlaydi. Inson idrokini tushunishga qiziqqan psixologlar uni har xil turdagi kompyuterlarda modellashtirishga intilishdi, chunki inson miyasi eng kuchli superkompyuterga qaraganda ancha kuchliroq ekanligini va biz hozirgi kompyuterlarni dasturlashtirgandan mutlaqo farq qiladigan hisoblash dasturlarini ishlatishini tan olishdi. Ammo, agar miya kuchli kompyuter bo‘lsa va ong miya bo‘lsa, hech bo‘lmaganda miyadan kamroq kuchli kompyuterlarda uning tomonlarini taqlid qiluvchi oddiy dasturlarni ishlab chiqish orqali bilishni modellashtirish, ma’lum bir kirish uchun kompyuterning chiqishini kuzatish orqali bizga aql haqida ilmiy hulosalarni beradi.

Falsafa o‘z funksiyalari (dunyoqarash, tanqidiy, metodologik, aksiologik, bashoratlash, sintetik) ni amalga oshirishda jamiyatda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ijtimoiy-tarixiy jarayonlarning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi [3].

Falsafa jamlama umumlashgan shaklda bilish jarayoni va ijtimoiy amaliyot rivoji yo‘nalishiga ta’sir etadigan paradigmalarni shakllantiradi. Yaqin va O‘rta Sharqda falsafaning rivojlanishi ilk o‘rta asr musulmon sivilizatsiyasining taraqqiyotiga rag‘batlantiruvchi omil bo‘ldi [5]. Uyg‘onish va Yangi davrlar falsafasidagi insonparvarlik va ma’rifat g‘oyalari cherkov hukmronligi va mutlaqlashtirishni cheklashga, tabaqalarning maqomini o‘zgarishiga, fuqarolik jamiyatining shakllanishiga imkon yaratdi, nemis klassik falsafasining g‘oyalari esa qator fanlar: geologiya, biologiya, jamiyatshunoslikdagi tasavvurlarning tubdan o‘zgarishiga olib keldi [4]. “Amaliy fanlar” falsafasining g‘oyalari Uzoq Sharq mamlakatlarida jamiyat siyosiy va ijtimoiy tizimi, iqtisodiyot, ta’lim sohasida muhim islohotlarga sabab bo‘ldi. Shu bilan bir qatorda falsafa totalitar jamiyatlarda mafkura, apologetika va senzuraning quroliga aylanib, taraqqiyot rivojini to‘xtatib qo‘yishi mumkinligini isbotladi.

Har qanday fan singari falsafaning ham o‘z bahs mavzulari va muammolari, vazifalari bor. Boshqa fanlarda olamdagi narsa va jarayonlar alohida olingan buyum yoki hodisa sifatida o‘rganiladi. Masalan, fizika tabiatdagi kuch va harakatning qonuniyatlarini, ximiya buyumlarning atom va molekulyar tuzilishini, undagi o‘zgarish, qonuniyatlarni,

biologiya hayotning tabiiy qonunlarini, astronomiya koinotdagi jismlarning harakat qonunlarini ilmiy taxlil qiladi. Falsafa esa shularning hammasini yaxlit olamning hodisalari sifatida asoslab beradi.

Falsafa bizning madaniyatimizga, dunyoqarashimizga va o‘zimizni anglashimizga ta’sir qilishda davom etadigan fikrlashning eng qadimgi va eng chuqur va eng zamonaviy shakllaridan biridir. U bizga mulohaza yuritish, haqiqat, ma’no va axloqni izlash uchun andoza taklif qiladi va inson sifatida potentsialimizdan ko‘proq xabardor bo‘lish va amalga oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ashley K.D. Modeling Legal Argument: Reasoning with Cases and Hypotheticals. Cambridge, Massachusetts: MIT Press. 1990. 329 p.

2. Avila Negri S.M.C. Robot as Legal Person: Electronic Personhood in Robotics and Artificial Intelligence // Frontiers in Robotics and AI. 2021. Vol. 8. Art. 789327.

3. Achinstein, Peter (1967) *Concepts of Science*, Baltimore, MD, Johns Hopkins University Press. P.12

4. Balashov, Y. and Rosenberg, A. (2004) Philosophy of Science: Contemporary Readings, London, Routledge. P.46.

5. Q.Nazarov [va boshq.]. Falsafa asoslari. o‘quv qollanma /— Toshkent: O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2018. - 380 b.

6. Buchanan B.G., Headrick T.E. Some Speculation About Artificial Intelligence and Legal Reasoning // Stanford Law Review. 1970. Vol. 23. No. 1. P. 40–62.

7. De Sio F.S., Mecacci, G. Four Responsibility Gaps with Artificial Intelligence: Why They Matter and How to Address Them // Philosophy & Technology. 2021. Vol. 34. P. 1057–1084.